

câvî, Kahire 1395/1975; nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1989); *'İlmü'l-evliyâ'* (nşr. Sâmî Nasr Lutf, Kahire 1983); *el-'Akl ve'l-hevâ* (nşr. Ahmed Subhi Furat, ŞM, V [1963], s. 119-133); *er-Red 'ale'r-Râfıza* (nşr. Ahmed Subhi Furat, ŞM, VI [1966], s. 37-46).

BİBLİYOGRAFYA:

Hâkîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ'* (nşr. Osman İsmâil Yahyâ, Beyrut 1965, nâşirin mukaddimesi, s. 8, 14-32; a.mlf., *Büddüvü şe'n Ebî 'Abdillâh Muhammed el-Hakîm et-Tirmizî* (nşr. Muhammed Khalid Masud, IS, IV [1965], içinde), tür.yer.; Sülemî, *Tabakât*, s. 217-221, 246; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 233-234; Kuşeyrî, *er-Risâle* (Uludağ), s. 149; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 178-179, 265; Herevî, *Tabakât*, s. 306; Gazzâlî, *İhyâ'* (Beyrut), III, 367-402; Attâr, *Tezkiretül-evliyâ'* (nşr. Reynold A. Nicholson), London 1905, II, 91-99; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-sâfve*, IV, 141-142; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, II, 40-139; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min zeyli Târîhi Bağdâd* (nşr. M. Mevlûd Halef), Beyrut 1406/1986, s. 109, 110; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XI, 223, 227, 263, 372, 444; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XIII, 439-442; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, I, 218; Sübkî, *Tabakât*, II, 245-246; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 308-310; Câmî, *Nefehât*, s. 118, 119; Şa'rânî, *e-Tabakât*, I, 106; Münâvî, *el-Kevâkib*, II, 45, 46; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 154; Arûsî, *Netâ'icü'l-efkâr*, Bulak 1290, I, 164-166; Brockelmann, *GAL*, I, 199; *Suppl.*, I, 356; Sezgin, *GAS*, I, 653-659; Abdülfettâh Abdullah Bereke, *el-Hakîmü'l-Tirmizî ve nazariyyetüh fi'l-velâye*, I-II, Kahire 1971; Abdülmuhsin el-Hüseynî, *el-Ma'rîfe 'inde'l-Hakîm et-Tirmizî*, Kahire, ts. (Dârü'l-Kâtibî'l-Arabî); Muhammed İbrâhîm el-Ceyûşî, *el-Hakîmü'l-Tirmizî: Dirâse li-âşârih ve efkârih*, Kahire 1401/1981; a.mlf., "al-Hakîm al-Tirmidhi: His Works and Thoughts", *IQ*, XIV/4 (1970), s. 59-201; a.mlf., "al-Tirmidhi's Theory of Saints and Sainthood", a.e., XV/1 (1970), s. 17-61; a.mlf., "al-Tirmidhi's Conception of the Areas of Interiority", a.e., XVI/3-4 (1970), s. 168-188; a.mlf., "al-Tirmidhi's Conception of the Struggle Between Qalb and Nafs", a.e., XVII/3-4 (1974), s. 4-13; a.mlf., "The Influence al-Tirmidhi on Sufi Thought", a.e., XX-XXII/3 (1978), s. 104-115; a.mlf., "Menhecü'l-Hakîm et-Tirmizî fi't-tef-sîr", *ME*, LIII/5 (1981), s. 898-912; a.mlf., "Menhecü'l-Hakîm et-Tirmizî fi'l-hadîs ve'l-fîkh", a.e., LIII/6 (1981), s. 1069-1075; a.mlf., "Menhecü'l-Hakîm et-Tirmizî fi 'ilmi'l-ke-lâm", a.e., LIII/8 (1981), s. 1473-1484; O. Grabar, "The Earliest Islamic Commemorative Structures Notes and Documents", *Ars Orientalis*, VI, Michigan 1966, s. 16; Ahmed Subhi Furat, "al-Hakîm at-Tirmidî ve Kitâb al-'Aql wa'l-hawâ Risâlesi", *ŞM*, VI (1966), s. 95-116; a.mlf., "Tirmizî", *İA*, XII/1, s. 388; B. Radtke, "el-Hakîm et-Tirmizî", *MMLA*, LIII/3 (1978), s. 561-571; a.mlf., "Der Mystiker al-Hakîm at-Tirmidî", *Isl.*, LVII/2 (1980), s. 237-245; Hasan Qasım Murad, "The Life and Works of al-Hakîm at-Tirmidhi", *HI*, II/1 (1979), s. 65-77; Emel Esin, "Tirmizî", *İA*, XII/1, s. 385.

ABDÜLFETTÂH ABDULLAH BEKEKE

HÂKİM-BİEMRİLLÂH

(الحاكم بامر الله)

el-Hâkîm-Biemrillâh Ebû Ali
el-Mansûr b. el-Azîz el-Muizz
el-Ubeydî el-Fâtîmî
(ö. 411/1021)

Fâtîmî halifesi
(996-1021).

23 Rebîülevvel 375 (13 Ağustos 985) tarihinde doğdu; Azîz-Billâh'ın oğludur. Sekiz yaşında babası tarafından veliaht tayin edildi; onun 28 Ramazan 386'da (14 Ekim 996) ölümü üzerine de "imam" unvanı ve Hâkîm-Biemrillâh lakabıyla halifelîğe getirildi. On bir yaşından on beş yaşına kadar süren halifelîğinin ilk devresi, babası Azîz'in vasiyeti gereğince Ebû'l-Fütûh Bercevân'ın vasîliğinde geçti. Başlangıçta sadece vasî olan Bercevân, devlet yönetimini elinde tutan başvezir ve başkumandan Ammâr el-Kutâmî'nin Türk askerlerince görevinden uzaklaştırılmasından sonra mutlak mânada nüfuz kazandı. Kısa sürede büyük bir servet elde eden Bercevân, devlet işleri ve halifenin durumuyla ilgilenmediği gibi takındığı saygısız tavırlarla onun düşmanlığını celbetti. Hâkîm, vesâyetten kurtulduğu 390 (1000) yılında Bercevân'ı ortadan kaldırarak gerçek şahsiyetini gösterdi ve yaşının küçük olmasına rağmen aşırı bir taassupla bir taraftan Ehl-i kitaba, diğer taraftan Sünnî müslümanlara karşı çok katı ve insafsız bir uygulama başlattı.

İttifakla belirtildiğine göre Hâkîm sert mizaçlı, merhametsiz, insanları öldürmekten zevk alan, kendisine nasihat edenlere zulümle karşılık veren bir kimse idi. Söz ve davranışlarında tutarlılık yoktu. Bazan son derece cömert olur, bazan da aşırı derecede cimrileşirdi. Giydiği yünlü elbiseyi yıllarca değiştirmez, gece ve gündüz kandil ışığında oturur, uzletten hoşlanırdı. Eşek üzerinde çarşı pazarı dolaşır, hisbe görevini bizzat yerine getirir, ölçü ve tartıda hile yapanları şiddetle cezalandırırdı. İlmi sever diye bilinir, fakat âlimlere eziyet ederdi; doğruluk ve iyilikten yana görünür, buna karşılık sâlih kimseleri cezalandırırdı. Çok sayıda devlet adamını ve ulemâyı öldürmüştür. Öte yandan emrettiği yahut yasakladığı hususları bir müddet sonra değiştirip aksini uygulattı. 395 (1005) yılında Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman gibi sahâbîlere sövülmesini emretti ve sövgü içeren ibarelerin cami,

mescid, cadde, sokak ve dükkân kapılarının üzerine yazılmasını istedi; iki yıl sonra bu uygulamadan vazgeçti. Yine 1005 yılında yahudi ve hristiyanların özel elbiseler giyip zünnar kuşanmalarını, müslümanlarla aynı gemiye binmemelerini ve aynı hamamda yıkanmamalarını, müslüman hizmetçi kullanmamalarını emretti. 399'da (1009) teravih namazını yasakladı ve bu durum dokuz yıl sürdü. Aynı yıl Kahire'de bulunan kiliselerle Kudüs'teki Kiyâme (Saint Sepulcre) Kilisesi'ni yağmalatıp yıktırdı. Ertesi yıl da hristiyanların bayram kutlamalarını yasakladı; daha sonra ise çıkardığı fermanlarla bunları tamamen serbest bıraktı. Şarap içme yasağı uzun süredir uygulanmadığı için içki alışkanlığını ortadan kaldırmak maksadıyla üzüm asmalarını söktürdü. Tebaasının eğlence ve zevklerini sınırlayarak müzikle meşgul olmayı, satranç oynamayı ve Nil nehri üzerinde kayıkla gezinmeyi, kadınların sokağa çıkmalarını yasakladı. İlm-i nücum ile uğraşılmasını menederek müneccimleri sürgüne gönderdi. Kahire'de bulunan dükkânların gündüz kapatılıp gece açılmasını ve aydınlatılmasını emretti. Şiîler'in 18 Zilhicce'ye rastlayan Gadir-i Hum gününü kutlamalarını yasakladı ve daha önce Muiz-Lidînillâh tarafından ezana dahil edilen "hayye alâ hayri'l-amel" ve sabah ezanında okunan "es-salâtü hayrun mine'n-nevm" ibarelerini 400 (1010) yılında ezandan çıkardı. Hristiyanları müslüman olmaya zorladı; 404'te ise (1013) tekrar eski dinlerine dönmelerine izin verdi. Önünde yer öpülmesi âdetini kaldırdı; buna karşılık hutbe ve yazışmalara Hz. Peygamber'e salâtü selâm yerine "es-selâmü alâ emîri'l-mü'minîn" ibaresini koydurdu ve hatipler ismini andığında cemaatin ayağa kalkmasını emretti. Bazı bitkilerin yenmesini ve yetiştirilmesini, kurban bayramı dışında sığır kesilmesini yasakladı. Emir ve yasaklarını ihlâl edenleri ise en sert şekilde cezalandırdı. Bundan dolayı halkın yanında yüksekteki devlet memurları ve vezirler de ölüme mahkûm ediliyordu. Bu ağır cezalar yüzünden Mısır ve diğer yerlerdeki halk kendisinden aşırı derecede korkuyordu. Bir defasında Kahire çarşısında dolaşırken bir kasap dükkânına girerek eline bir satır alıp yanındakilerden birini öldürmüş ve sonra da hiçbir şey olmamış gibi oradan uzaklaşmış gitmişti; gönderdiği kefen ve defin izni gelinceye kadar maktûlün cesedine hiç kimse yaklaşmaya cesaret edememişti.

388'de (998) Filistin'deki Cerrâhîler'in reisi Müferric b. Dağfel b. Cerrâh Remle'de bağımsızlığını ilân etti. Bunun üzerine Ceyş b. Samsâme kumandasında sevk edilen ordu isyanı bastırıp Müferric'i oradan uzaklaştırdı; Müferric daha sonra eman diledi ve Hâkim-Biemrillâh'a itaat arzetti. Vezir Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Ali el-Mağribî'nin Cerrâhîler'den Hassân b. Müferric'e sığınması ve onu teşvik etmesiyle Cerrâhîler tekrar ayaklandılar (400/1010). Halife bu isyanı ancak bir yıl sonra bastırmaya muvaffak oldu. 396-401 (1006-1010) yılları arasında Hâkim'in Sünnîler ve gayri müslimlere karşı düşmanlık politikasını değiştirdiği ve mezhep taassubundan uzaklaşıp bir Sünnî gibi hareket ederek uzlaşmacı siyaset uyguladığı görülür. Bunun sebepleri, büyük bir ihtimalle bu devrede çıkan isyanlar ve Nil'in sularının çekilmesiyle başlayan kıtlık dolayısıyla hâmi arayan halkı kendine yaklaştırmaya siyasetidir. Hâkim devrindeki isyanları Buhayre bölgesinde yaşayan kabilelerden Benî Kurre başlatmıştır; en ciddi isyan ise Ebû Rekve Velîd b. Hişâm'ınkidir. Daha önce ileri gelenleri öldürülüp malları müsâdere edildiği için ayaklanan Benî Kurre ve Zenâte kabilelerini kendine bağlayan Ebû Rekve, kısa zamanda halifenin valisini mağlûp ederek Berka'yı ele geçirdi; arkasından da üzerine gönderilen orduyu bozguna uğratarak Kahire'ye yürüdü. Ancak kumandan Fazl b. Abdullah'ın çabasıyla kuvvetleri dağıtıldı ve kendisi 397 (1007) yılında Kahire'de idam edildi. Mekke Emîri Ebû'l-Fütûh Hasan b. Ca'fer başlangıçta Fâtımîler adına hutbe okutuyordu; fakat 400'de (1010) Hâkim-Biemrillâh'ın zulme uğrattığı ailesinin intikamını almak isteyen vezir Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Ali el-Mağribî'nin tahrikiyle kendini Râşid-Billâh lakabıyla halife ilân etti. Daha sonra da Remle'ye giderek Hassân b. Müferric b. Cerrâh'ın desteğini sağladı ve Suriye'nin birçok yerinde adına hutbe okuttu. Bunu duyan Hâkim-Biemrillâh, çeşitli hediyeler ve para verip bazı vaadlerde bulunarak Ebû'l-Fütûh'un müttefiklerini ondan ayırmayı başardı. Zor durumda kalan Ebû'l-Fütûh halifeye elçi gönderip af diledi; halife de onu bağışlayarak tekrar emir tayin etti. Böylece 403'te (1012-13) Mekke'de hutbe yeniden Hâkim-Biemrillâh adına okundu ve sikkelerden onun adına yer verildi (Makrîzî, II, 288).

405 (1014-15) yılından itibaren Hâkim'in anormal hareketleri artmaya başladı. Hemen her gün sokaklarda dola-

şıyor, hasta olduğu zaman da bir sedye üzerinde yatarak bu alışkanlığını sürdürüyordu. 1 Muharrem 408 (30 Mayıs 1017) günü müfrit İsmâîlî dâîlerinden Hamza b. Ali, Anuş Tegin ed-Derezî ve Hasan b. Haydere el-Fergânî'nin (Ahrâm) gayretleriyle Hâkim tanrı ilân edildi. Hamza, İran'ın Zevzen şehrinde Kahire'ye gelerek Hâkim'in kurduğu Dârülhikme'ye devam etmiş, zekâ ve başarısı ile kısa zamanda kendini gösterip halifenin en yakın adamları arasına girerek sarayda ikamet etmeye başlamıştı. Hâkim'in ruh yapısını çok iyi anlayan ve birçok kimsenin öldürülmesine sebebiyet veren Hamza, sonunda onun adına, muhtelif din ve felsefe sistemlerinden derlediği ve kendisinin de içinde kutsal bir şahsiyet sıfatıyla yer aldığı yeni bir din kurdu (bk. DÜRZİLİK). Bu dini yaymakta son derece cüretli davranan Hasan el-Fergânî, Amr b. Âs Camii'nde başkadi Ahmed b. Ebû'l-Avvâm'a Hâkim dininin ahkâmı ile hükmetmesi konusunda bir menşur verince camideki halk galeyana gelerek adamlarını öldürdü. Birkaç gün sonra da kendisi Kerhli Sünnî bir Türk tarafından dövülerek öldürüldü. Bu kişinin halife tarafından idam ettirilmesine tepki gösteren Sünnîler Fergânî'nin evini yağmaladılar ve hareket kısa zamanda bir halk ayaklanmasına dönüştü. Bunun üzerine halife, 410 yılı sonlarında (1020 başları) isyanın başladığı Fustat'ı ateşe verdirip halkını zenci askerlere kırdırdı.

Hâkim, yanında rikâbdar bulunduğu halde geceleri sık sık Kahire yakınlarındaki Mukattam tepesine çıkar, yıldızları seyrederek ve gecenin bir kısmını orada geçirirdi; tanrılığını ilân ettikten sonra da bu âdetini sürdürdü. Fustat ayaklanmasından yaklaşık bir yıl sonra 27 Şevval 411 (13 Şubat 1021) gecesi yine aynı tepeye çıktı ve kendisine refakat eden görevlilere bulundukları yerde beklemelerini söyleyerek yanlarından ayrıldı; ancak bundan sonra onu bir daha gören olmadı. Tarihçilerin çoğu, Hâkim-Biemrillâh'ın çılgınca hareketlerinden rahatsızlık duyan kız kardeşi Sittülmülk tarafından öldürüldüğü kanaatinde (Yahyâ b. Saîd el-Antâkî, s. 233-234; İbn Tağrîberdî, IV, 185-190; Eymen Fuâd Seyyid, s. 116). Buna göre, kardeşini uyaran fakat karşılığında ölümle tehdit edilen Sittülmülk, Kûtâme kabilesi şeyhlerinden ve ordu kumandanlarından Seyfûddeve Hüseyin b. Devvâs ile irtibat kurup halkın tekrar galeyana gelme noktasında olduğunu, halifenin öldürülüp yerine oğ-

lu Ali'nin geçirilmesi halinde toplumun ve kendilerinin rahata kavuşacaklarını belirterek güvenilir kölelerinden ikisiyle anlaştı. Köleler Hâkim'i öldürüp cesedini İbn Devvâs vasıtasıyla Sittülmülk'e gönderdiler, o da gizlice defnettirdi. Makrîzî ise Hâkim-Biemrillâh'ın kız kardeşi tarafından öldürülmediğini söylemektedir (el-Hıttâ, II, 253). Yerine Zâhir-Lii'zâzidî-nillâh lakabıyla oğlu Ali getirildi. Öte yandan Hâkim taraftarları, bu kayboluşu Şi'a'nın aşırı fırkalarında görülen gaybet ve rec'at inancı ile açıklamaya çalışarak onun semaya yükseldiğini, insanlar düzeldikten sonra geri dönüp kendilerine hakikatleri öğreteceğini iddia etmişlerdir.

Hâkim'in saltanat yılları, bütün çarpıklıklara rağmen çeşitli mimari eserlerin inşa edildiği ve müesseselerin kurulduğu bir dönemdir. Hâkim Camii diye anılan ve yapımına Aziz devrinde başlanmış olan cami bitirilerek ibadete açılmıştır. Nil kıyısındaki Maks mevkiinde ve Râşide'de bulunan camiler de bu dönemin diğer önemli mimari eserleridir. Amr b. Âs tarafından yaptırılan çarşının ortasındaki caminin imarı, Karâfe'de çeşitli mescidlerin inşası, tefrişi ve mushaflarla donatılması yine Hâkim tarafından gerçekleştirilmiştir. Astronom-astrolog İbn Yûnus'un halifeye ithaf ederek *ez-Zicû'l-Hâkimi'l-kebîr* adını verdiği ünlü zîc de bu devrin ilmî çalışmalarından biridir. Hâkim döneminde kurulan en önemli müessese Dârülhikme veya Dârülim denilen akademidir. 391 (1001) yahut 395 (1005) yılında Sünnîlik'le mücadele etmek ve İsmâîlî propagandasını geliştirmek amacıyla tesis edilen ve çok zengin bir kütüphaneye sahip olan bu kurumda toplanan ve yetişen dâîler halifenin gönlündeki ulûhiyyet arzusunu tahrik etmişlerdir. Bu dönemde ayrıca bazı iktisadî ve ziraî reformlar gerçekleştirilmiş, başarılı bir dış siyaset takip edilerek Bizans İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurulmuş, Halep ile Dimaşk kontrol altında tutulmuş ve Ukaylîler'in hâkimiyetindeki Musul, Enbâr, Medâin ve Kûfe'de Fâtımîler adına hutbe okunmuştur. Bu arada Gazneli Mahmud Zilkade 403'te (Mayıs 1013) Hâkim-Biemrillâh'a bir mektup göndermiş, fakat aldığı cevabı mektupta halifenin onu kendisine biat etmeye çağırması üzerine öfkelenerek mektubu yırtmıştır (İbnü'l-Cevzî, VII, 262). Bizans'la kurulan iyi ilişkiler de yine Hâkim-Biemrillâh'ın davranışları yüzünden zaman zaman bozulmuştur. 387'de (997) Sûr Limanı'ndaki bir Bizans donanmasının

Fâtımîler tarafından bozguna uğratılmasından dört yıl sonra Bizans İmparatorluğu ile imzalanan on yıllık barış antlaşması, hilafenin Kıyâme Kilisesi'ni yıktırması üzerine II. Basileios tarafından geçersiz sayılmış, Suriye ve Mısır'la olan ticarî ilişkiler yasaklanmıştır.

Müslüman ve gayri müslim tarihçiler genelde Hâkim'in şahsiyeti hakkında olumsuz hükümler vermişlerdir. Özellikle tanrılığını ilân etmesi İslâm tarihçilerinin vereceği hükmü baştan olumsuz kılmış, zimmîlere karşı aşırı sert davranışları sebebiyle de hristiyan tarihçileri tarafından aklî melekeleri bozuk ve sadist bir hükümdar olarak nitelendirilmiştir. Şarkiyatçılardan Dozy ve Müller'e göre inandıklarına taassup derecesinde bağlı bir diktatördür. Ivanow ise onu, hem Sünnîler'in hem de İsmâîlîler'in ideallerini gerçekleştirmek için hristiyanları baskı altına alan ve İsmâîlî doktrinini daha mükemmel hale getirmeye çalışan bir halife olarak tavsif eder. Öte yandan meşhur tabip ve tarihçi Yahyâ b. Saîd el-Antâkî, Hâkim'in çığlınlığını çocukluğundan beri mustarip olduğu beyin rahatsızlığına bağlamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Saîd el-Antâkî, *et-Tarih: Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Scriptores Arabici* (nşr. L. Cheikho v.dğr.), Beyrut 1909, s. 180-234; Hamîdüddîn el-Kirmânî, *er-Risâletü'l-va'îza fî nefyi da'vâ ulûhiyyeti'l-Hâkim Bi'emrillâh* (nşr. M. Kâmil Hüseyin, *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XIV/1, Kahire 1952, içinde), s. 1-29; Nâsır-ı Hüseyin, *Sefername* (trc. Yahyâ el-Haşşâb), Beyrut 1983, s. 102; İbnü'l-

Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 80; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VII, 262, 297-301; İbn Hammâd es-Sanhâcî, *Aẖbârü mülûki Benî 'Ubeyd ve şîretühüm* (nşr. et-Tihâmî Nakara - Abdülhalîm Üveysî), Riyad 1401/1981, s. 94-103; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 116-123, 314-317; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 292-298; Ebû'l-Ferec, *Târîhu muhtaşarı'd-düvel*, Beyrut 1890, s. 178-182; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XV, 173-184; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 319; XII, 9-11; İbn Haldûn, *el-'İber*, IV, 56-60; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, Kahire 1383/1963, III, 426-427; Makrizî, *el-Hıtaf*, I, 389; II, 3-4, 31, 253, 270, 277, 282-283, 285, 288, 341-342; a.mlf., *İttî'âzû'l-hünefâ* (nşr. Muhammed Hilmî), Kahire 1390/1971, II, 3-123; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 176-179, 184-185, 186-190; Himyerî, *er-Ravzû'l-mî'târ*, s. 450; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâdara*, I, 601; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühür*, Kahire 1402/1982, I, 197-211; S. de Sacy, *Exposé de la religion des Druzes*, Paris 1838, I, 247-453; M. Abdullâh İnân, *el-Hâkim Bi'emrillâh ve esrârü'd-da'veti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1937; W. Ivanow, *The Rise of Fatimids*, Calcutta 1942, s. 123; C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi* (trc. Neşet Çağatay), Ankara 1964, I, 150; M. Cemâleddin Sürûr, *Siyâsetü'l-Fâtîmiyyine'l-Hâriciyye*, Kahire 1396/1976, s. 25-31, 76, 139-141, 147-148, 173, 180, 223, 226-227, 242; Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1981, s. 164-168; O'Leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987, s. 123-188; Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye fî Mısır*, Kahire 1413/1992, s. 97-123; K. A. C. Creswell, "The Great Salients of the Mosque of al-Hâkim at Cairo", *JRAS*, IV (1923), s. 573-584; Sami N. Makarem, "al-Hâkim bi-Amrillâh's Appointment of his Successors", *al-Abhath*, XXXIII, Beirut 1970, s. 319-325; Jonathan M. Bloom, "The Mosque of al-Hakim in Cairo", *Muqarnas*, I, London 1983, s. 15-36; E. Graefe, "Hâkim Bi-Emrillâh", *IA*, V/1, s. 103-105; M. Canard, "al-Hâkim Bi-Amr Alah", *EP* (Ing.), III, 76-82.

MUSTAFA ÖZ

HÂKİMİYET-i MİLLİYE

(Hâkimiyet Miliye)

1920-1935 yılları arasında
Ankara'da yayımlanan
siyasî gazete.

İstiklâl Harbi'nin amacını, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlarını millete duyurmak, halkın bu sa-vaşa desteğini sağlamak ve gelişen olaylardan toplumu haberdar etmek üzere 10 Kânunusânî 1336'da (10 Ocak 1920) yayımlanmaya başlamıştır. Özel bir gazete görünümünde olmasına rağmen Hey'et-i Temsilîyye reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından tasarlanmış, adı konulmuş ve yönlendirilmiştir. Bu bakımdan Mustafa Kemal'in daha önce (14 Eylül 1919) Sivas'ta çıkarmaya başladığı *İrâde-i Milliye* gazetesinin bir devamı kabul edilebilir. İlk sorumlu yazı işleri müdürlüğüne yedek subay Recep Zühdü'nün (Soyak) getirildiği *Hâkimiyet-i Milliye*'ye yazı ve haber sağlama işiyle de Hakkı Behiç (Bayiç) görevlendirilmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye başlığının hemen altında yer alan, "Mesleği milletin iradesini hâkim kılmaktır" ibaresi gazetenin yayın politikasını açıklamaktadır. İlk sayının birinci sayfasını kaplayan ve Hey'et-i Tahrîriyye imzasını taşıyan "Hâkimiyet-i Milliye" başlıklı yazı Mustafa Kemal tarafından Hakkı Behiç'e not ettirilerek yazılmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin kimliği ve niçin çıkarıldığının açıklandığı bu yazıda gazetenin Anadolu ve Rumeli ile ilgili olaylar hakkında bilgi vereceği, bu adın tesadüfen seçilmediği, amacının milletin hâkimiyetini savunmak olduğu ifade edilmektedir.

Ankara Vilâyet Matbaası'nın eski ve yetersiz tesislerinde haftada iki gün 28 x 42 cm. boyutlarında dört sayfa olarak yayımlanmaya başlayan *Hâkimiyet-i Milliye*, 47. sayısından itibaren (18 Temmuz 1920) haftada üç gün çıkarılmış, 100. sayısından sonra (22 Ocak 1921) yayımına iki hafta ara verilmiştir. İsyan eden Çerkez Ethem'in emrinde Ârif Oruç tarafından yayımlanan Eskişehir'deki *Seyyâre-i Yeni Dünya* gazetesinin daha modern matbaası bu arada Ankara'ya taşınmış, 6 Şubat 1921 tarihinden itibaren gazete bu tesislerde cumartesi dışında her gün çıkmaya başlamıştır. Ayrıca kadrosu da genişletilerek Hüseyin Ragıp başyazarlığa getirilmiştir. 23 Temmuz 1921'den itibaren her gün çıkmaya başlayan *Hâkimiyet-i Milliye*'ye Büyük Millet Mec-

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ilk sayısı

